

OSNOVNI PRINCIPI KANTOVE ETIKE DUŽNOSTI

Marija Vujović

In the first part of the paper the author deals with the basic methods of Kant's moral philosophy, the basic concepts of Kant's ethics, such as: duty, categorical imperative, free will and good will. In the second part of the paper the author emphasises Kant's conception of the moral law, and the aim and purpose of the ethical action. All parts are intended to outline the deontological basics of Kant's ethics.

*O dužnosti!
Ti uzvišeno veliko ime
koje u sebi ne sadržiš ništa omiljeno
što podrazumijeva dodvoravanje,
nego zahtijevaš pokoravanje.*

(Immanuel Kant)

Kantova filozofija morala, centralizovana oko principa moralnosti postavljenog u *Kritici praktičkog uma*, osnov je za razumijevanje njegove deontološke etike. Standardizovan racionalitet, uobličen u *Kritici čistog uma*, se kroz pitanje slobode nezaobilazno nametnuo u razmatranjima praktičkog

uma. Kriticizam započet novim postavkama njemačkog klasičnog idealizma dobija punu formu u metodologiji mišljenja. Karakterizacija kategoričkog imperativa kao objektivnog, racionalnog, neophodnog i bezuslovnog principa, kojim se mora uvijek voditi svako umno biće, fundament je za oblikovanje deontologije.

Prije Kanta nema odlučnih tendencija da se etika razmotri kao filozofska nauka. Neosporni su uticaji engleskih i francuskih etičara u ranoj Kantovoj filozofiji morala. Pored Hobsa, Loka i Tome Akvinskog koji su dijelili ideju da moralnost zahtijeva osnovanost u racionalitetu, Kant je tome dao osoben pečat.¹ On je racionalizaciju morala usmjerio iznutra, smjestivši je svojstveno postupku kopernikanskog obrta. Ovakav obrt je i u praktičkoj filozofiji rodonačenika njemačkog klasičnog idealizma imao bitnu odrednicu. Do Kanta imamo specifični eksteriorni racionalitet u pristupanju moralu i moralnosti, dok se on usmjerio na formiranje „čiste etike“ koja će biti produkt čistog praktičkog uma.²

Kako je Kant sklon tvrdnji da je istinsko dobro jedino moguće u istinski dobroj volji, autonomiju praktičkog uma oblikovaće kao fundamentalni princip moralnosti, i to kao jedinstveni zakon autonomne volje.³

U ranijim radovima skicira put praktičke filozofije, koja je bila oblikovana uticajima Hjuma i drugih, što prepoznajemo u potrebi da se više približi engleskom gledištu na moral nego

¹ Vidi: Jodl, Fridrih: *Istorija etike kao filozofske nauke od Kanta do danas*, IP „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1963, 23.

² Čisti praktički um je *apstraktni umni oblik, odnosno volja koja ništa ne želi i nema druge svrhe nego da njene maksime budu opšte, i koja nema nikakve osnove određenja van sebe same, nego kojoj je od žive stvarnosti preostao samo još apstraktni umnu oblik kao takav.*(Jodl, Fridrih: cit. izd.,18)

³ Jodl autonomnu volju poistovjećuje sa čistim praktičkim umom i sa apstraktnim umnim oblikom (Vidi: Jodl, Fridrih: cit. izd., 18)

Volfovom racionalizmu. U ranijim radovima sagledavao je problem moralnosti iznutra. To ga nije spriječilo u „spekulativnoj pobudi“ da poslije *Kritike čistog uma* napravi jasnu liniju razdvajanja sa prethodnicima⁴. Kritičkom metodom vrši otklon svega iskustvenog u osnivanju nove revolucionarne etike kao filozofske nauke.

Otvoriće pitanja morala i etike, dobre volje i slobode, probleme dužnosti i svrhe, raspraviti sa pitanjem savršenog čina djelovanja⁵, postulirati maksime morala, otvoriti problem moralnog uvažanja⁶, preispitati objektivnost i subjektivnost svrhe⁷ u moralu. Sve to omogućava precizno oblikovanje metodologije čistog praktičkog uma. Primarno preispituje predmet etike kao nauke o moralu, primjenjujući transcendentalni metod, što će dovesti do *pravog prevrata u modernoj filozofiji*.⁸

Napravimo korak unazad kako nas to podučava Martin Hajdeger – Kant je napisao *Kritiku čistog uma* da bi ispitao mogućnosti metafizike kao nauke, primjenjujući kritički metod na saznanje kao takvo. Suštinski je preispitao izvore, mogućnosti i granice saznanja za metafiziku kao takvu. Shodno tome nemoguće je bilo osporiti aporije i metafizičku

⁴ Iako ćemo kod F. Jodla čitati sljedeću tvrdnju: *Bilo bi pogrešno smatrati da je Kantova kasnija etika samo konsekventna primjena saznanja stečenih u Kritici čistog uma.* (Jodl, Fridrih: cit. izd., 13)

⁵ Vidi: Jodl, Fridrih: *Istorija etike kao filozofske nauke od Kanta do danas*, IP „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1963, 12.

⁶ Uvoženje je *svijest slobodnog podređivanja naše volje pod zakon, bez posredovanja drugih uticaja na naša osjećanja, štaviše upravo sa neizbježnom prisilom, koja se svim našim sklonostima nameće, ali samo od sopstvenog uma.* (Jodl, Fridrih: cit. izd., 19)

⁷ *Subjektivna svrha počiva na pobudi, dok objektivna proizilazi iz podsticaja koji važe za sva umna bića.* (Jodl, Fridrih: cit. izd., 18)

⁸ Kangrga, Milan: cit. izd., 59.

svojestvenost aporijama. Kriticism sa preispitivanjima kod Kanta nužno vodi ka nauci, koja će biti posljedica kritike uma sa specifičnim pogledom na metafiziku. Kada je uvidio da se nauka stvarno rađa iz kritike uma, nastojao je preispitati i um u praktičkoj upotrebi. Cilj je traganje za čistom filozofijom morala koju, kako on smatra, moramo osloboditi empirijskog. Dosljedan apriorizmu, pa i u praktičkom razmatranju uma, pravi se suptilan otklon i od antropologije, da se ne bi naštetilo čistoći filozofije morala. Spoljašnja instrumentalizacija moralnih principa za Kanta je neodrživa. Preispitujući uslove nastanka takvih popisa principa, koje oblikuju etičari u ospoljašnjenju moralnih principa, otkriva da svaki princip postavljen od prostog iskustva nije održiv u sistemu čiste praktičke filozofije.

Šta je osnovni cilj Kantovog kriticizma usmjerenog u pravcu praktičkog uma? Cilj praktičke kritike je utvrđivanje najvišeg principa moralnosti, što se ogleda u dedukovanju drugih principa i zavređivanju univerzalnosti najvišeg principa. Kant je vješt logičar, pa pravi jasan diferencijalizam između generalizacije i univerzalizacije principa. Nema generalizacije u traganju za najvišim principom moralnosti. Upravo taj postupak kritikuje, jer su to one slučajne iskustvene norme postavljene i od religije, i od društva. Svaka slučajnost je nepouzdan temelj građenja najvišeg univerzalnog principa moralnosti. Do tog cilja dolazi preispitujući probleme sa kojima se susrijeće nauka o moralu: pitanje izvora moralnosti (gdje se otvara pitanje dobre volje), diferencijacija hipotetičkog i kategoričkog imperativa, pitanje slobode (koje će se otkriti) kao osnovno pitanje autonomije volje i morala. U cilju preispitivanja praktičkog uma konstatuje da se umno biće poistovjećuje sa praktičkim bićem, jer Kant, dajući primat praktičkom umu, teorijsko djelovanje izdiže na nivo uma, dok razum postaje praktična djelatna snaga umnog čovjeka. Definišući granice saznanja u *Kritici čistoga uma* uobličava stvar po sebi kao nesaznatljivu, koja ujedno predstavlja granice saznanja, definiše i

aktivnost uma u saodnošenju sa objektivitetom, pa se otvara problem praktičkog djelovanja uobličen pitanjima slobode i prirode. Zbog podijeljene zakonitosti, obojene kauzalitetom u prirodi⁹ i slobodi, vješto definiše fiziku i etiku. Ukoliko se zapitamo šta je taj specifični kauzalitet u etici, kada se otvori pitanje slobode, ponudiće nam odgovor u volji.

Osnovni metod Kantove filozofije morala

Metod u filozofiji morala predstavlja put mišljenja kojim se dolazi do zaključaka ili kojim se trasiraju ciljevi do kojih treba da dovede jedno istraživanje¹⁰. Cilj Kantove filozofije morala je u traganju za fundamentalnim principom metafizike morala. On razumijeva sistem apriori moraliteta koji sa sobom nosi praktički um. Apriornost je ta koja mora obezbijediti univerzalno važenje moralnih principa, oslobođena antropologije, ali kroz čovjekovu umnost. Kategorički imperativ se otkriva kao osnovna potreba za racionalitetom. Njegovo razumijevanje apriornosti moralnih principa je u kategoričkom imperativu zadobilo važenje u svim vremenima i kulturama. Jodl tu prepoznaje Rusoov uticaj i tvrdi da za Kanta čovjekova moralna vrijednost potiče iz prvobitnog izvora, koji je nezavisan od bilo kakvog intelektualnog oplemenjivanja.¹¹

Otklon vremenitosti, kao i kulturnog koda, koji imaju uticaj na aposteriorno gledište morala je suspendovao traganjem za apriornim principima. Takvim postupkom postiže jedan moralni egalitarizam¹². Otkriva nam da se ta univerzalnost nalazi u dva

⁹ Jodl nam napominje da Kant prirodom naziva egzistenciju stvari pod zakonima. (Jodl, Fridrih: cit. izd. 17)

¹⁰ Vidi: Kant, Imanuel: *Logika*, Imperija knjiga, Kragujevac, 2010, 20.

¹¹ Vidi: Jodl, Fridrih: cit. izd., 12.

¹² Vidi: Sullivan, Rofer: *Immanuel Kant's Moral Theory*, Cambridge University Press, 2000, 109.

osnovna problema: dobroj volji i dužnosti. Svako umno biće mora biti nosilac ideje o moralu. Brojni autori smatraju da je Kant previše optimističan prema apriornom pogledu na moral, ali i prema insistiranju da postoje dokazi univerzalne moralne obavezanosti u umnosti. Njegova metoda (put) je usmjerena ka preispitivanju metafizičkih činjenica naše volje. Iako svjesni da ta metoda ima ograničenja, cilj kritičizma je i ispitati te granice. Neospornost i univerzalnost metodi oblikuje u autonomiju čistog praktičkog uma, koju ne može negirati nijedan skeptičar.

Kauzalitet, kojim obiluju pogledi na problem slobode u Kantovoj filozofiji morala, preuzet je iz *Kritike čistog uma*, vješto primijenjen, bez težnje da se formira zatvoreni sistemizam. U njegovoj metodi nailazimo na diferencijaciju koja je bila usmjerena ka razmatranju nominalističkih problema (*nomene* i *fenomene*)¹³. Za *nomene* vješto vezuje saznanja koja nam ne dolaze kroz iskustvo, dok za *fenomene* vezuje iskustvo i njihovu neminovnost za stvaranje fenomena¹⁴. Pol Gajer¹⁵, Raj Langton¹⁶, Markus Kol¹⁷ i Dezmont Hogan¹⁸ dijele mišljenje

¹³ Jodl tvrdi da Kant *čovjeka ako ga zamisli kao slobodnog (moralnog) suprotstavlja empiričkom čovjeku, tako što se stvar po sebi (noumenon) suprotstavlja iskustvenom pojavnom svijetu (fenomenon)*. (Ibid, 25.)

¹⁴ Ne treba zaboraviti da Kant dvostruko shvata čovjeka kao istovremeno fenomenalno (prirodno, uzročno određeno) i noumenalno (ne-prirodno, samoodređujuće) biće. (Navedeno prema: Onora O'nil: „Kantovska etika“, u *Uvod u etiku* (pr) Piter Singer, IK Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 2004, 264)

¹⁵ Vidi: Guyer, Paul: *Kant's Groundwork for the Metaphysic of Morals: A Reader's Guide*, Continuum, New York, 2007.

¹⁶ Vidi: Langton, Rae: „Objective and Unconditioned Value“, u *The Philosophical Review*, 116(2), 2007, 157–185.

¹⁷ Vidi: Kohl, Markus: „Kant on Idealism, Freedom, and Standpoints“, u *Archiv für Geschichte der Philosophie*, 98(1), 2016, 21–54.

¹⁸ Vidi: Hogan, Desmond: „Noumenal Affection“, u *The Philosophical Review*, 118(4), 2009, 501–32.

da je Kantova koncepcija slobode kontroverzna, jer zahtjeva dva svijeta¹⁹, dvije percepcije kroz dva iskaza - iskaz razumskog i iskaz inteligibilnog svijeta i slobode.²⁰

Karakteristika razvojnog puta misli filozofije morala ogleda se u specifičnoj kategorizaciji moralnih dužnosti, koja će važiti i za Ja i za druge.²¹ Ova kategorizacija se formira kao odgovor na osnovno pitanje filozofije morala: „Šta mi valja činiti?“. Zanimao ga je i odnos ultimativnih ljudskih napora i najvišeg dobra, u odnosu na moralni život. Vrlina ne osigurava dobrobit²², tako da je nemoguće govoriti o aretologiji u filozofiji morala. Vrlinu suspenduje nerijetkim kontradiktornostima koje se ostvaruju između vrline i dobra.²³ Ultimativnost u odnosu na moralni život je obojena vremenitošću čovjekove vrline, a i vječnošću moralnog zakona. Pitanja morala kod Kanta moraju biti adresirana na apriori metod. S obzirom da je analiza moralnog koncepta apriori stvar, do te mjere da se sastoji od jedne takve analize, etika je apriori dobra. Formiranjem metode kojom će se preispitati moral odlučno je zagovarao *ukidanje empirijsko-psiholoških metoda*²⁴ u etici. Kada se razmotre namjere za ukidanje empirijskih metoda primjećujemo da je osnovni cilj njegovih metoda u prevazilaženju skepticizma.²⁵ Kategorički imperativ sa svim nedostacima i prednostima je pokazatelj da je takav metod moguće sprovesti. Kategoričkom

¹⁹ Jodl napominje da iza *svakoga empiričkog fenomenalnog čovjeka, u kome se sloboda kao stvar borbe djelimično ostvaruje, mora postojati nadempirički, noumenalni čovjek koji je stvarno slobodan.* (Ibid, 26)

²⁰ Jodl pojašnjava da je inteligibilna sloboda *moralna, ne više samo nešto zamišljeno, ideal, nego istovremeno stvarnost, nadempirička.* (ibid, 26)

²¹ Vidi: Onora O'Neil: cit. izd., 260.

²² Vidi: Jodl, Fridrih: cit. izd., 18.

²³ Up.: Jodl tvrdi da volja mora biti usmjerena u određenom pravcu i oslobođena dobrog u običnom smislu (Jodl, Fridrih: cit. izd., 17)

²⁴ Ibid, 13.

²⁵ Pavićević, Vuko: *Osnovi etike*, Kultura, Beograd, 1967, 288.

imperativu se ne može osporiti apriornost, do njega se ne može doći analizom moralnog ponašanja ljudi. Fundamentalni princip etike mora biti vezan za apriorizam, metod koji i prirodu i sadržaj etike određuje u slobodnoj volji. Svako aposteriorno utvrđivanje odgovora na pitanje šta valja da činimo je pogrešno, jer se otvara prethodno pitanje - a šta činimo. Moralni zakon se otkriva kao nužno, neminovno, bezuslovno, univerzalno važeći. U *Zasnivanju metafizike morala* zaključuje da je metodu tako oblikovao jer je smatrao da je *najpodesnija ako se od običnog saznanja analitički ide ka odredbi njegovog najvišeg principa i opet natrag od ispitivanja toga principa i njegovih izvora sintetički ka običnom saznanju*.²⁶ Cilj transcendentne metode je odvajanje praktičkog uma od empirije. *Kantov metod se može opisati kao metod analize, pri čemu su apriori elementi u moralnom rasuđivanju izvedeni eksplicitno i preispitani u odvojenosti od empirijskih elemenata*.²⁷

Smjena eudajmonizma (dobra volja)

Analizu ideje razuma Kant formira inicijalnom tvrdnjom da ne postoji ništa dobro osim dobre volje, što je osnov razumijevanja racionalnog moraliteta. Analizom poretka moralne misli, volja postaje bitan pojam i za kasnije razumijevanje prirode. Osnovna ideja koju iznosi u *Zasnivanju metafizike morala* se oslanja na tvrdnju da je dobra volja određena moralnim zakonom. Ponašanje pojedinca oblikuje razum, ali i posvećenost da odlučuje u korist moralne dužnosti, što predstavlja volju. Pod univerzalni moralni zakon se ne može svrstati postupak volje koji se nekome čini dobrim, a drugome lošim. Ne postoje postupci vrijedni poštovanja, već moralni zakon dužan

²⁶ Kant, Imanuel: *Zasnivanje metafizike morala*, BIGZ, Beograd, 1981, 22.

²⁷ Paton, H. J.: *The Categorical Imperative: A Study in Kant's Moral Philosophy*, PENN, London, 1971, 26.

poštovanja. Moralnost se može definisati kao stanje posjedovanja, privrženosti, nepokolebljivosti moralnom zakonu. Inteligibilna vrijednost je istinska samo onda kada je u skladu sa moralnim zakonom. Dobra volja, smatra Kant, može biti dobro samo po sebi jedino kao bezuslovno dobro.²⁸ Pravi predmet moralnog vrednovanja je dobra volja, dobra ne po tome što izaziva i postiže, ni po podobnosti za postizanje nekoga cilja, nego jedino htijenjem, tj. dobro po sebi.²⁹ Ona ne može imati osnov u društvu, prirodi, osjećajima simpatije, principu opšte sreće, jer se Kant odbojnošću suprotstavlja svakom zasnivanju moralnog u ekstenzijama. Dobra volja je ona čije su odluke u potpunosti određene moralnim zahtjevima, tj. moralnim zakonom. Moralni zakoni ograničavaju prirodne želje umnih bića djelujući kroz dužnost. Čovjekova sloboda se sastoji od nezavisnosti, nagonskog prirodnog determinizma i mogućnosti određivanja sopstvenim umnim principima.³⁰ Kant razlikuje dva puta da volja postane univerzalno važeća maksima: prvi donosi kontradikciju u koncepciji³¹, a drugi kontradikciju volje.³² *Nemoguće je zamisliti igdje išta u svijetu, pa čak ni izvan njega, što bi se bez ograničenja moglo smatrati dobrim, osim jedino dobre volje.*³³ Tom tvrdnjom se onemogućava bilo koji eudajmonizam, ali i aporijsko zasnivanje voluntarističkog poimanja volje. Dužnost kroz moralni zakon je oblikujuća snaga volje. Ne postoji onostrano postuliranje ideje dobra koja je otcijepljena od ovoga svijeta, već je svaka moralna misao motivisana dužnošću. Društvo donosi običaje i norme koji se kvalifikuju kao moralni zahtjevi, podložni su promjeni i

²⁸ Vidi: Onora O'nil: cit. izd. 258.

²⁹ Jodl, Fridrih: cit. izd., 15.

³⁰ Vidi: Pavićević, Vuko: cit. izd., 298.

³¹ Ne možeš ukrasti nešto što ne pripada nikome.

³² Volja je uvijek usmjerena ka cilju, a ne činjeti po moralnom zakonu nije usmjerenost ka cilju, samim tim nije volja.

³³ Kant, Imanuel: *Zasnivanje metafizike morala*, cit. izd. 23.

propadljivosti, te ne mogu predstavljati osnov formiranja najvišeg moralnog zakona. Razjašnjavajući primat moralnog principa, Kant smatra da *pojam dobra nije ustanovljen prije moralnog principa*.³⁴ Istražujući motivacije kod nesavršenih, vremenski ograničenih, racionalnih bića, dolazimo do zaključka da se dobrota javlja kao dužnost. Dobra volja je jedina unutrašnje oblikovana ideja kojoj Kant suprotstavlja one spoljašnje: simpatiju, lični interes, samoodržanje. Moralno postupati znači djelati shodno moralnim principima i izražavati dobru volju onda kada se i ukoliko se u ispoljenju rukovodi moralnim zakonima. Dobra volja nije „slušanje“ spoljašnjih motiva, pohvala, interesa, jer bi pod takvom pretpostavkom moralna vrijednost bila obesmišljena. Kantova formulacija čovječnosti je adekvatan primjer principa dužnosti.³⁵

Ako djelanje ima moralnu vrijednost izražavajući dobru volju, takvo djelanje je djelanje po moralnim principima. Postoje dva kriterijuma razlikovanja striktno ili neophodne dužnosti, koji se međusobno poklapaju: kada valjana vrlina nezavisna od objektiviteta kao direktnu konsekvencu ljudskog djelanja ima mjeru razuma koja je „slučajna“ dužnost; djelanje koje tretira čovječnost kao svoju osobenost je kategorički imperativ ili „nužna“ dužnost.³⁶ Djelanje po dužnosti je pokazatelj istinskog moralnog djelanja po najvišim moralnim principima. Na primjer, ako je motiv moralnog djelanja sama sreća, onda imamo uslov, dok pri ispunjenju dužnosti se prema toj sreći ophodimo tako da ona postane univerzalno važeća, što nije moguće (što je nelogično). Jodl napominje da je Kant pojmu dobra oduzeo sve moguće karakteristike eudajmonološkog

³⁴ Kant, Imanuel: *Kritika praktičkog uma*, Naprijed, Rijeka, 1974, 37.

³⁵ Mark Timmons, Sorin Baiasu (ed.): *Kant on Practical Justification: Interpretive Essays*, Oxford University Press, Oxford, 2013, 16.

³⁶ Timmermann, Jens: *Kant's Groundwork of the Metaphysics of Morals: A Commentary*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, 97.

poimanja i zamijenio ga logičkim³⁷, te se dobro shvata samo kao dobra volja, ne kao cilj već kao sredstvo kojim se stremlji ka dužnosti. *Uzvišeni individualni praktički princip, ili dobro, Kant će nazvati dobrom voljom*³⁸, a njemu će suprotstaviti prirodno dobro, koje je uslovljeno, za razliku od dobre volje koja je bez eudajmonijskih uslovljenosti.

Napuštanje eudajmonizma objašnjava na sljedeći način: dobra volja, koja je u skladu sa jednom dužnošću, nije sopstvena sreća, jer jedna sreća ne može postati jednom dužnošću. U djelanju je obavezujući princip *a fortiori* i jedino tako djelanje je dozvoljeno.³⁹ Moralno djelanje ne može biti izražavanje odlučnosti da se djeluje samo ka sreći iz poslušnosti, koja se uspostavlja od spoljašnjih motivacija, već iz poštovanja samog moralnog zakona. *Dobra volja jedina ima intrinzičnu vrijednost.*⁴⁰

Kantova dužnost se nipošto ne smije razumijevati kao emocionalna pobuda. Iako je unutrašnje stanje, ono dolazi aposteriori i spoljašnja je, jer je uvijek usmjerena na spoljašnji objekt. Stoga se ni dobra volja ne može razumijevati kao emocionalno stanje. Neće Kant negirati spoljašnje zahtjeve, aficiranja, motive, ali će ih odrediti prema univerzalnosti moralne volje, tj. mogu se preplitati i time postići prividnu moralnost, ali ne mogu biti izvor moralnosti. Pod voljom treba shvatiti volju koja treba da bude dobra samo pomoću htijenja, tj. po sebi.⁴¹

Djelanje koje je izraz dobre volje, koja je u skladu sa dužnošću, je ključno za razumijevanje dobre volje. Neophodno

³⁷ Vidi: Jodl, Fridrih: cit. izd., 18.

³⁸ Sullivan, Rofer: *Immanuel Kant's Moral Theory*, Cambridge University Press, 2000, 66.

³⁹ Timmermann, Jens: *Kant's Groundwork of the Metaphysics of Morals: A Commentary*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, 28.

⁴⁰ Mur, Džordž Edvard: *Principi etike*, Nolit, Beograd, 1963, 148.

⁴¹ Vidi: Jodl, Fridrih: cit. izd., 15.

je imati čvrsto opredjeljenje da se ne izvrši radnja koja je moralno zabranjena, ali, takođe, i da se izvrši radnja koja je moralno potrebna. Dobru volju je nužno suprotstaviti željama i sklonostima, ali i preispitati iskušavanja u kontekstu nemoralnosti. Nekvalifikovane vrijednosti ne mogu se pripisati principima koji proizilaze iz dužnosti. Da bi pojasnio prirodu dobre volje Kant predlaže da se preispita pojam dužnosti.⁴² Dobra volja je volja koja djela radi dužnosti. U ljudskom razumijevanju je ona koja djeluje radi dužnosti i vezana je za svu umnost bića koja nastoje djelovati iz dužnosti. Sa sigurnošću se može tvrditi da je dobro, koje je dobra volja, jedino moguće odbacivanjem empirijskih ograničenja. Empirijska ograničenja se odbacuju, jer *dobro djelo nije dobra volja, dobro djelo je manifestacija volje*.⁴³ Dobro je dobro bez obzira na uslove i kontekst i uvijek je dobra volja i ne može se manifestovati u spoljašnjim vrlinama i društvenim vrijednostima.⁴⁴ Dobra volja je ključna u preispitivanju sudova o ispravnosti djelanja, ali čovjekovi sudovi ne mogu biti opštevažeći, jer su iskvareni empirijom.⁴⁵ *Dobra volja se treba tražiti u svijetu znanja i sud o moralnom dobrom može biti jedino moguć u takvom svijetu*.⁴⁶

Moralni zakon pretpostavlja dobru volju, koji određuje šta je dobro i zlo, ali i sam nastaje iz pojma dobra i zla. *Apsolutno dobra volja je ona volja čija maksima kao opšti zakon uvijek u sebi sadrži sebe samu*.⁴⁷ Iz ugla čovjeka, kao individue, dobra volja ne može postati apsolutnom, ali volja čija je maksima opšti

⁴² Up.: Paton, H. J.: *The Categorical Imperative: A Study in Kant's Moral Philosophy*, cit. izd., 46.

⁴³ Ibid., 47.

⁴⁴ Ibid., 34 i 41.

⁴⁵ Up.: Paton, H. J.: *The Good Will: A Study in the Coherence Theory of Goodness*, Routledge, London, 1951, 351.

⁴⁶ Ibid., 353.

⁴⁷ Kant, Imanuel: *Zasnivanje metafizike morala*, cit. izd., 98.

zakon ima univerzalno važenje. Praktički um nam daje univerzalno važenje moralnog zakona, a *objekti dobra i zla su jedini objekti praktičkog uma*.⁴⁸ Odbacujući eudajmonizam Kant ne može poći od ideje dobra, već od zakonite forme djelanja. *Kantova etika nije sadržinska, materijalna; ona ne polazi od dobra, već od zakonite forme djelovanja*.⁴⁹ Shodno tome da je dobro moguće jedino kao dobra volja, i da moralni zakon jedino može postati moralnim zakonom ako je inteligibilno važeći, *dobra volja mora biti kategorički imperativ*.⁵⁰

Porijeklo dužnosti nije empirijsko, već apriorno

Jedino je moralno djelanje nastalo iz poštovanja prema unutrašnjem zahtjevu uma, koje se mora definisati kao dužnost. Djelanje iz dužnosti je određena situacija u kojoj je smjer našeg djelanja moralno iniciran. Bilo koje voljno djelanje je ili djelanje iz dužnosti ili suprotno od dužnosti.⁵¹ Dužnost je čisto uvaženje moralnog zakona, jer lična sklonost ne može biti moralna norma. Mora se djelati ne zbog ljubavi, već zbog dužnosti.⁵² Dužnosti su pravila ili zakoni koji integrišu ograničenja naših izbora, bez obzira da li se vrše iz vanjskih pobuda (koje dolaze od drugih) ili iz vlastite moći razuma. Našu dužnost čini poštovanje i oslušivanje moralnih zakona. Motivi za poštovanje zakona mogu biti u skladu sa građanskim i drugim

⁴⁸ Ibid., 96.

⁴⁹ Kindić, Zoran: „Kantovo shvatanje uma“, u *Filozofija i društvo*, XXV/2004, 62.

⁵⁰ Paton, H. J.: *The Categorical Imperative: A Study in Kant's Moral Philosophy*, PENN, London, 1971, 201.

⁵¹ Timmermann, Jens: *Kant's Groundwork of the Metaphysics of Morals: A Commentary*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, 28.

⁵² Vidi: Jodl, Fridrih: cit. izd., 16.

zakonima. Nasuprot tome je rijetko bezuslovno poštovanje univerzalnog moralnog zakona, koje se ogleda u Kantovoj tvrdnji *činiti dobro gdje se može jeste dužnost*.⁵³ Ukoliko motivisanost ka dužnosti nije iskrena i istinska, usmjerena je i uslovljena drugim karakteristikama našeg ponašanja, osim ako se zahtjevi smatraju dužnošću. Istinski zahtjev naše dužnosti je usklađenost volje sa moralnim zakonom kao takvim. Sukob između dužnosti i sklonosti je samo epistemološki⁵⁴, jer „indirektna“ dužnost nije dužnost *sui generis*.⁵⁵

Moralni zakon je autoritativan standard koji nas emotivno obavezuje na ispunjenje dužnosti, srodan je strahopoštovanju, ukoliko priznajemo moralni zakon kao izvor dužnosti. Sve što može biti korisno za brigu o jednoj dužnosti, može biti neophodan objekat jedne nesavršene dužnosti. Imamo dužnost da razvijamo i kontrolišemo emocije u svim varijetetima, a takva kontrola nam može pomoći u održanju pravilne upotrebe dužnosti.⁵⁶ Moralno-dobrim, ili onim što je po dužnosti, nazivamo radnje koje nastaju na osnovu čistog uvažavanja moralnog zakona.⁵⁷ Ljudi poštuju moralni zakon iz emotivne pobude, ali i bez nje. Glas uma, koji govori u smjeru dužnosti i pravilnog moralnog djelovanja je imperativ, tj. zapovijest, koji ne bi bio imperativ da je čulno-emotivna priroda savršena i u potpunom skladu sa umom. Zadovoljenje sreće je takođe dužnost, jer bi u suprotnom mogli doći u iskušenje da ne ispoštujemo dužnost.⁵⁸ Načelo Kantovog pogleda na sadržaj

⁵³ Navedeno prema: Pavićević, Vuko: cit. izd., 293.

⁵⁴ Vidi: Onora O'nil: cit. izd., 268.

⁵⁵ Timmermann, Jens: *Kant's Groundwork of the Metaphysics of Morals: A Commentary*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, 36.

⁵⁶ Frierson, Patrick: *Freedom and Anthropology in Kant's Moral Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, 76.

⁵⁷ Vidi: Jodl, Fridrih: cit. izd., 17.

⁵⁸ Vidi: *Zasnivanje metafizike morala*, cit. izd., 23.

moralnog zahtjeva i prirodu moralnog rasuđivanja je bazirano na analizi jedinstvene moralne volje. Ukoliko osnovni moralni zakon želi da zadrži važenje, mora obezbijediti univerzalnu valjanost, bez obzira na okolnosti. Moralno dobre radnje se ne smiju činiti iz sklonosti, već iz dužnosti, pritom se lako razlikuje da li su se izvršile iz dužnosti ili iz neke samožive namjere.⁵⁹ Svako moralno dobro djelo je uvijek, po Kantovom mišljenju, djelo učinjeno iz dužnosti.⁶⁰ Jedino sa sigurnošću možemo reći da je sadržaj moralnih zahtjeva univerzalan.

Kategorički imperativ je motivisan dobrom voljom, a Kant smatra da je osnovni princip svih morala. Dužnost je primoravanje na djelovanje samim umom i njegovim objektivnim zakonom.⁶¹ On determiniše dužnost kroz formulaciju imperativa kao djelanje sugerisano sklonošću čovjeka. Svaka determinacija naše dužnosti mora biti usmjerena na satisfakciju maksime naše sklonosti.⁶² Pojam dužnosti određuju ljudski uslovi kroz tri glavna tipa djelanja: djelanje iz neposredne sklonosti, djelanje iz neposredne interesne sklonosti i djelanje bez neposredne interesne sklonosti - već radi same dužnosti. Dužnost je ništa drugo nego limitiranje samovolje u traganju za univerzalnim zakonodavstvom uma; maksima djelanja uobličena u kategorički imperativ kao najveća naša dužnost i obaveza; zakonska saodnosna dispozicija poštovanja kategoričkog imperativa, koji je u strogoj opoziciji sa željom, naklonošću, simpatijom.⁶³ Dužnost je univerzalni moralni zahtjev uma, zato *djelaj po dužnosti, a ne iz naklonosti, bez obzira na benefite*⁶⁴, jer treba razlikovati djelanje u skladu sa

⁵⁹ Vidi: Kant, Imanuel: *Zasnivanje metafizike morala*, cit. izd., 29-30.

⁶⁰ Vidi: Onora O'nil: cit. izd., 260.

⁶¹ Vidi: Kant, Imanuel: *Kritika praktičkog uma*, cit. izd., 66.

⁶² Vidi: Paton, H. J.: *The Categorical Imperative: A Study in Kant's Moral Philosophy*, cit. izd., 49.

⁶³ Vidi: Sullivan, Rofer: *Immanuel Kant's Moral Theory*, cit. izd., 121.

⁶⁴ Mark Timmons, Sorin Baiasu (ed.): *Kant on Practical Justification*:

dužnošću i djelanje iz dužnosti. *Dužnost je obligatorna*⁶⁵ i možemo je smatrati kao prinudu (moranje). Sve što činimo iz dužnosti možemo nazvati moralnim, bez obzira na posljedice. Stubovi Kantove etike su pojmovi dužnosti, moralnog zakona, slobode, moraliteta i kategoričkog imperativa.⁶⁶

Kategorički imperativ

Osnovni princip moralne dužnosti je kategorički imperativ. Sadrži nivo paradoksalnosti, jer je suštinski suprotan primarnom zahtijevanju. Na primjer, deontološki imperativ „ne ubij!“ se može razumijevati i kao „djelaj tako, da nikome ne oduzmeš život!“, tako da prvi nosi primjese negativiteta (negaciju), dok drugi nosi primjese pozitiviteta (afirmaciju). Kategorički imperativ je *kategorički jer on neposredno nalaže, a da za osnov ne uzima kao uslov neki drugi cilj koji treba da se postigne izvjesnim ponašanjem*.⁶⁷ Odnosi se na svu materiju radnje, kao i sve što iz nje slijedi, primjenjujući princip koji opšti ljudski um neprestano koristi u praktičkoj ocjeni.

Za razliku od kategoričkog imperativa koji podrazumijeva djelanje iz dužnosti, hipotetički imperativ podrazumijeva uslovljenost djelanja, tj. djelanje u skladu sa dužnošću. Hipotetičke zapovijesti su usmjerene na *imperativ spretnosti, mudrosti i sličnih*⁶⁸ i sadrže puke propise vještine. *Materija hipotetičkih sudova sastoji iz dva suda koji su jedan s drugim povezani kao osnova (razlog) i sljeđenje*.⁶⁹ Hipotetički sudovi nose propisanost, ali ne i zakonitost, uslovljeni implikacijama

Interpretive Essays, Oxford University Press, Oxford, 2013, 134.

⁶⁵ Ibid., 148.

⁶⁶ Vidi: Kangrga, Milan: „Teorijsko i praktično u Kantovoj filozofiji“, predgovor *Kritici praktičkog uma*, cit. izd.11.

⁶⁷ Jodl, Fridrih: cit. izd., 17.

⁶⁸ Kant, Imanuel: *Kritika praktičkog uma*, izdanje BIGZ-a, 12.

⁶⁹ Kant, Imanuel: *Logika*, cit. izd., 139.

posljedica koje iz njih proizilaze. *Hipotetički imperativ je instrumentalizovana norma racionalnosti.*⁷⁰ Kategoričnost se ogleda u bezuslovnosti, jer hipotetički uvijek pretpostavljaju uslov propisa, dok se kategorički oslanjaju na zakonitost. Hipotetički nijesu obavezujući samo ukoliko im želimo težiti, a kategorički su morajući. Ljudi rjeđe biraju hipotetički nego kategorički imperativ. Kategorički nije stvar izbora, jer *slobodna volja je isto što i volja pod zakonom.*⁷¹ Osim naših obaveza postoje trebanja koja se razlikuju po tome što se zasnivaju na hipotetičkom imperativu. Razmatrajući hipotetički primarni izbor jedne individue Kant ga determiniše kao izbor između dvije dužnosti. Hipotetički je naredba koja se odnosi na racionalno djelanje, ali njegova usmjerenost je spoljašnja. On je u kontekstu praktičnog, dok je kategorički vezan za kontekst nužnosti i striktnog ispunjenja zakona, te stoga *svi imperativi zapovijedaju ili hipotetički ili kategorički*⁷², jer *ono što je za kategoričke kopula to je za hipotetičke konsekvencija.*⁷³ Hipotetički kaže: ne treba da radim to, jer ću osjetiti neprijatnost, dok kategorički: ne smijem činiti to, pa makar i doživio neprijatnost. Uviđamo da za hipotetičke sudove mora postojati prethodna i potonja pretpostavka kao i konsekvencija koja se izvodi iz njih, dok se kod kategoričkih sudova ne preispituje uslovljenost. Kategorički su obavezujući, bez obzira na osjećaje ugodnosti ili neugodnosti, koristi i štete.⁷⁴ Imperativ moralnosti je kategoričan, jer se ne odnosi na materiju radnje⁷⁵, već na formu i princip iz kojeg ona sama proizilazi, skoro pa da

⁷⁰ Sensen, Oliver: *Kant on Moral Autonomy*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013, 45.

⁷¹ Sensen, Oliver : cit. izd., 266.

⁷² Kant, Imanuel: *Zasnivanje metafizike morala*, cit. izd., 52.

⁷³ Kant, Imanuel: *Logika*, cit. izd., 140.

⁷⁴ Vidi: Pavićević, Vuko: cit. izd., 294.

⁷⁵ Vidi: *Kant, Imanuel: Zasnivanje metafizike morala*, cit. izd., 55.

postaje savješću.⁷⁶ Moralna dužnost je kategorička zato što se ne može ostaviti, zaobići, izabrati, a da nije moralni zakon. Snaga kategoričkog imperativa sastoji se u tome što je on apriorni princip, koji je oblikovan kriterijumom univerzabilnosti. *Kategorički imperativ u sebi nosimo, tj. osjećanje obaveze da naše nastrojenje tako oblikujemo da ona postanu podobna za opšti zakon.*⁷⁷

Nemoralno ne može onemogućiti kategorički imperativ, zato što je racionalno osnovan i maksima ne može biti usmjerena na nemoralnost. Onora O'nil tvrdi da kod Kanta primaran zahtjev usmjeren ka vođenju moralno dobrog života podrazumijeva odbacivanje maksima koje se ne mogu univerzalizovati.⁷⁸ Postoje maksime koje se ne mogu univerzalizovati, ali one nisu kategorički imperativ moralnosti. Maksima je načelo, princip, kojeg se držimo u djelanju, njegovu praktičnu primjenu prepoznavamo u konsekvencama koje objašnjavamo držanjem za ispravnim⁷⁹, ne za istinitim, jer držanje nečega za istinitim je hipoteza, ubjeđenje. Maksima je praktičko ubjeđenje ispravnosti, nije ni uvjerenje, jer se ne izvodi iz vjerovanja, već iz jednog autonomnog racionalnog apriornog odnosa. Uvijek je vezana za postupanje i djelanje i često se u pretpostavljenoj formi realizuje kao interesna težnja. Takve maksime u moralnom kontekstu nisu poželjne. Bez maksime nema kategoričkog imperativa, tj. moral je pretpostavka postojanju maksime, koja ne može biti isto što i objektivni princip. Objektiviziranje maksime je realizovano na drugačiji način koji nije etički, ali podrazumijeva praktičku filozofiju, sa distinkcijom da se moralna maksima (kategorički imperativ) ne može svesti pod objektivni princip. Objektivni principi su

⁷⁶ Vidi: Jodl, Fridrih: cit. izd., 25.

⁷⁷ Jodl, Fridrih: cit. izd., 24.

⁷⁸ Onora O'nil: cit. izd., 259.

⁷⁹ *Nije pitanje dobrote nego ispravnosti* (Jodl, Fridrih: cit. izd., 16)

izvedeni iz objektiviteta koji ima svoju propadljivost i konačnost. *Maksime su dakle doduše načela, ali ne imperativi.*⁸⁰

Razlika između kategoričkih i hipotetičkih sudova je u tome što *kategoričkim sudovima subjekt i predikat sačinjavaju materiju tih sudova*⁸¹, što potvrđuje da kategoričnost nije objektivizirajuća maksima, već univerzalizirajuća. Kant pojašnjava, *budući da su svi materijalni principi posve nesposobni za najviše moralno načelo, zato je formalni praktički princip čistog uma jedini mogući, koji je sposoban za kategoričke imperativne tj. praktičke zakone (koji radnje čine dužnošću).*⁸² Apriorizmom je dosegao formalitet i logiziranje praktičkih principa čistog uma. Kategorički imperativ je praktički zakon koji se ne oslanja na materijalne principe, već u rigoroznoj formalističkoj prirodi biva oblikovan principom moralnosti. Moralnost podrazumijeva vođstvo u djelanju, koje mora biti vođeno kategoričkim imperativom.

Kategorički imperativ Kant definiše kao *princip autonomne volje*, kojem suprotstavlja princip blagostanja koji je definisao kao *princip heteronomije*.⁸³ Iz promišljanja o autonomiji volje, ponudio je jedinstveni kategorički imperativ: *Djelaj samo prema onoj maksimi za koju u isto vrijeme možeš željeti da ona postane jedan opšti zakon*⁸⁴; kasnije ga definiše kao imperativ dužnosti.⁸⁵ Ponudio je i maksimu koja se oslanja na autonomnost, ali je usmjerena na dostojanstvo, pa je naziva i maksimumom dostojanstva: *Sve drugo se može tretirati kao*

⁸⁰ Kant, Imanuel: *Kritika praktičkog uma*, cit. izd., 50.

⁸¹ Kant, Imanuel: *Logika*, cit. izd., 139.

⁸² Kant, Imanuel: *Kritika praktičkog uma*, cit. izd., 77.

⁸³ Sullivan, Rofer: cit. izd., 149.

⁸⁴ Kant, Imanuel: *Zasnivanje metafizike morala*, cit. izd., 62.

⁸⁵ *Imperativ dužnosti može da glasi: Postupaj tako kao da bi trebalo da maksima tvoga djelanja postane tvojom voljom opšti prirodni zakon.* (Ibid., 63)

*sredstvo, ali čovjek kao umno biće mora se tretirati istovremeno i kao cilj, odnosno ne smije se nikada tretirati samo kao sredstvo.*⁸⁶ Pored tih, za etiku veoma važnih maksima, ponudio je i maksimu koju je definisao kao hipotetički imperativ, koji se odnosi na harmonizaciju propisa i legaliteta sa nužnostima prirode.⁸⁷ U filozofiji morala ne dopušta legalitet, kao oblik objektiviziranja moralnog zakona. Legalitet predstavlja subjektivna načela (ali i vanjske propise), ukoliko se ona smatraju važećim samo za svoju volju pod subjektivnim uslovima. Legalitetu se suprotstavlja moralitet⁸⁸ koji predstavlja objektivna načela ili praktički zakon, ako je uslov spoznaje objektivan, tj. da važi za volju svakog umnog bića.⁸⁹ Ispitujući etičko područje i analizirajući moralnu praksu, traži opšte načelo po kome treba moralno djelati. Takvo načelo je u moralitetu. *Moralitet je, dakle, prema Kantu, moguć samo u bitnoj suprotnosti spram legaliteta.*⁹⁰ Kako je za pitanje moraliteta presudna slobodna volja, a kategorički imperativ nalaže njenu autonomiju kao jedini princip morala, heteronomija ne može predstavljati osnovni princip moraliteta, već legaliteta. Naime, *heteronomija postoji svugdje gdje sama volja sebi ne propisuje zakon već je određena pomoću objekta.*⁹¹ Ovim suprotstavljanjem je Kant heteronomiju kao princip dodijelio sreći, a autonomiju slobodnoj volji, gdje je autonomija obezbijedila moralitet, jer jedino razum može uvidjeti ono što treba činiti prema principu autonomije volje.⁹²

⁸⁶ Navedeno prema: Pavičević, Vuko: cit. izd., 301.

⁸⁷ Sullivan, Rofer: cit. izd., 150.

⁸⁸ Vidi: Kant, Imanuel: *Kritika praktičkog uma*, cit. izd., 100.

⁸⁹ Kant, Imanuel: *Kritika praktičkog uma*, cit. izd., 49.

⁹⁰ Kangrga, Milan: *Etika: osnovni problem i pravci*, Golden marketing, Zagreb, 2004, 216.

⁹¹ Jodl, Fridrih: cit. izd., 18.

⁹² Kant, Imanuel: *Kritika praktičkog uma*, cit. izd., 59.

Kantovu primarnu formulaciju kategoričkog imperativa, Onora O’neil⁹³ i Džon Ravls⁹⁴, između ostalih, će razumijevati kao formulaciju maksime koja, zapravo, sumira postupak odlučivanja kao moralnog rasuđivanja. Kant, po tvrdnjama navedenih autora, formuliše kategorički imperativ kroz tri osnovne etape: prva - formulisanje maksima koje utjelovljuju razlog za naše djelovanje; druga - preradu maksima do univerzalnosti jednog zakona koji uređuje sve racionalne „nosioc“e uma; treća - nužnost kao spona zakonitosti prirode i zakonitosti praktičkog djelanja. Tomas Hil će ovim etapama dodati i preispitivanje kontradiktornosti samog moralnog zakona⁹⁵, navodeći Kantove tvrdnje da je samoubistvo egoističan čin, Hil dodaje da je taj čin u kontradikciji sa osnovnim moralnim zakonom. Maksime koje utjelovljuju naše djelanje moraju biti bezinteresne, moramo ih iznaći u univerzalnosti zakona (u apriornosti), a to nam omogućava um i racionalnost. Naše djelanje ne smije biti u kontradiktornosti sa dužnošću da ispunimo kategorički imperativ, jer djelo koje je u saglasnosti sa dužnošću je ono koje ima moralno vrijednu maksimu. *Moralni zakon važi za nas ne zato jer nas zanima ono što se postiže njegovim ispunjavanjem i posjeduje vrijednosti... nego nas on zanima jer on važi za nas kao ljude, pošto je nastao iz naše volje kao inteligencija.*⁹⁶

⁹³ Vidi: O’Neill, Onora: *Acting on Principle*, Columbia University Press, New York, 1975.

⁹⁴ Vidi: Rawls, John: „Kantian Constructivism in Moral Theory“, u *Collected Papers*, Harvard University Press, Cambridge, 1999, 303–358.

⁹⁵ Hill, Thomas: „Hypothetical Consent in Kantian Constructivism“, u *Human Welfare and Moral Worth*, Cambridge University Press, New York, 2002, 61–96.

⁹⁶ Jodl, Fridrih: cit. izd., 19.

Moralni zakon

Kant je smatrao da moralna dužnost ne smije biti usmjerena samo prema sopstvenim dobrobitima moralnog djelanja. Moralno djelanje, u nužnom univerzalnom važenju moralne dužnosti koja je subjektivna, nužno mora važiti i za druge. Preciznije, moralni zakon univerzalnost duguje apriornom sagledavanju uma, kojem je, hegelovski rečeno, kumovao razum. Univerzalizovana dužnost se u praktičnoj realizaciji generalizuje sa posebnim osvrtom na druge, gdje se Kant ne poziva na instrumentalizovani pogled na čovjeka, na Ja i na drugog, već na određenje čovjeka kao cilja. Diskurs današnjice, kada nastoji objasniti rijetke bezinteresne postupke pojedinih dobročinitelja (dužnočinitelja, Kantovski rečeno), koristi se pridjevskim objašnjenjem da je taj čin čovječan, tj. cilj takvog djelanja je čovjek. Nasuprot dužnočinjenju je njegova negacija, ali i prikrivena praksa nesavršenog dužnovanja prema moralnom zakonu. Kant skicira četiri kategorije dužnosti: savršena dužnost prema sebi, savršena dužnost prema drugima, nesavršene dužnosti prema sebi i nesavršene dužnosti prema drugima. To potkrepljuje primjerima u *Zasnivanju metafizike morala* nastojeći da diferencira njihovo značenje. Izvedeći maksime iz dužnosti potvrđuje tvrdnje o kategoričnosti imperativnog određenja moralnog zakona. Tako, uzdržavanje od samoubistva postaje dužnost prema sebi, a suzdržavanje od davanja lažnog obećanja postaje dužnost prema drugima. Moralni zakon univerzalnost pored apriornosti duguje i istinitosti, a za takvim zakonom koji isporuča dužnost se može jedino tragati u „čistoj“ filozofiji.⁹⁷ Nesavršene dužnosti su kontradiktorne, pa samim tim i neistinite, jer za krajnje konsekvence imaju tvrdnje: nemoguće je izvršiti samoubistvo

⁹⁷ Ibid., 14

(kao primjer dužnosti prema sebi), jer u univerzalnosti toga čina ne bi imao ko više da ga izvrši, nemoguće je dati obećanje (kao primjer dužnosti prema sebi), jer ako su sva obećanja lažna ona nijesu obećanja.

Nemoralni čin je posljedica propuštanje djelanja u skladu sa moralnim zakonom – što je jedino racionalno. Prateći prirodne nužnosti, koje obuhvataju i pitanje slobode, čovjek će kao osnovni cilj moralnog djelovanja zavrijediti vlastitu sreću, ali i sreću drugih. Razvijanjem života vrijednog poštovanja, čovjek u odnošenju prema sebi i drugima oblikuje blagostanje. Priroda moralnosti, koja je oblikovana nužnim zakonitostima i čovjekom kao ciljem, je savršena priroda, ali *sva moralna filozofija gora je od prirodne moralnosti*.⁹⁸

Moralni zakon je nezavisan od življenja i od osjetilnog svijeta, produkt inteligibilnog, univerzalizovan i neograničen. Ne može biti uslovljen granicama života, nego je u domenu beskonačnosti, jer čisti um koji nam daje moralni zakon, univerzalizacijom podvodi sve pojedinačno u opšte i odgovoran je za nju. Pavićević prepoznaje osnove za tvrdnje da je Kantova etika formalizovana.⁹⁹ Čak i pozitivna iskustvena vrijednost ne mora biti univerzalno važeća, jer nije zadobila moralitet u apriornim zahtjevima uma, tako je i u matematici, iskustveno dobro nam se u apodiktičkoj zakonitosti brojeva može pokazati kao netačno ili nevaljano. Univerzalizam i apriornost zakona praktičkog uma je moguća kao i matematička, jer matematika je neosporni dokaz za apriornu zakonodavnost.¹⁰⁰ Kant je u umu tragao za moralnim zakonom, jer *je um nepodmitljiv*¹⁰¹, dok su naše naklonosti i sklonosti podmitljive. Podređivanjem zakonu postajemo umna bića, što predstavlja *ujedinjenje prirode i*

⁹⁸ Jodl, Fridrih: cit. izd., 14.

⁹⁹ Pavićević, Vuko: cit. izd., 294.

¹⁰⁰ Ibid., 289.

¹⁰¹ Ibid.

*slobode.*¹⁰² Moralni zakon kao *factum* uma koliko god se malo dobija iz iskustva, toliko malo može biti dokazano iskustvo kao osnovni motiv moralnog djelanja. U iskustvenim predstavama moralni zakon nije dalje izvodljiva činjenica, prestaje biti ispoljavanje prirode čovjeka kao umnog bića. Zato se moralnost pojavljuje kao imperativ u užem smislu. *Princip moralnosti kao moguće opštosti jednog zakonodavstva, zakon je svijeta i uma ako se samo čovjeku, izmiješanom od uma i prirode, pojavljuje kao imperativ u užem smislu.*¹⁰³

Moralni zakon je apodiktičan, jer nastoji biti opšti regulativ iskustva, kao i matematika¹⁰⁴, takođe je i subjektivan, jer subjektivna volja opravdava važenje praktičkog zakona. U subjektivitetu vlada određeni formalizam, rigorizam i logizam. Nasuprot tome, objektivna volja je predstava moralnog zakona. Subjektivno ostaje moralno u volji, bez obzira na promjene. Subjektivitet je nad objektom nesavršen, te je empirijski nemoguće dokazati egzistenciju moralnog; moralno ne može biti empirijsko. Praktički principi se apstrahuju kao subjektivna (unutrašnja) svrha, bez materijalizacije. Moralno djelanje je produkt poštovanja unutrašnjih zahtjeva uma. Poštovanje moralnog zakona je čovjekov odgovor na izvor njegove moralne vrijednosti. Prema objektivitetu praktikujemo naklonosti, a u subjektivitetu uvaženje moralnog zakona. Postupanje po maksimama mogućeg zakonodavstva uslovljeno je opštim moralnim zakonom, a naša volja, ukoliko je u skladu sa njim, vrijedna je poštovanja.¹⁰⁵ Moralno dobro, koje je jedino određeno autonomijom volje, je dostojnost dužnosti. Obaveza i dužnost su rezultati uvažavajućeg odnosa prema moralnom

¹⁰² Kangrga, Mila: *Teorijsko i praktično u Kantovoj filozofiji*, predgovor zagrebačkom izdanju, 23.

¹⁰³ Jodl, Fridrih: cit. izd., 20.

¹⁰⁴ Pavićević, Vuko: cit. izd., 289.

¹⁰⁵ Kant, Imanuel: *Zasnivanje metafizike morala*, cit. izd., 89.

zakonu, jer je svako požrtvovano djelanje radi dužnosti uzvišeno i plemenito djelo.¹⁰⁶ Prema moralnom zakonu, koji nas stavlja u dužnosti saglasnošću naše volje, najviše dobro postaje moralno ispunjivo. Iako se moralni zakoni u umu dobijaju apriori, čovjek je uvijek pred zahtjevom da u iskustvu izoštri moći uma, kako bi uvažio moralni zakon. Kao biće kojeg aficiraju razne sklonosti spoznaje moralne zakone. Moralno-umni zakon mora biti potpuno apriori, jer se običaji apstrahovani iz objektiviteta društva kvare. Dostojanstvo zadobijamo potčinjavanjem moralnom zakonu. Analitika moralnog zakona (koja postavlja pravilo istine) primorava umno biće da moralne potrebe ne traži u materiji, već u principima. Predmet volje jeste materija, ali je njen zakon forma. Jedina čista forma (zakon) je čista volja, koja je nezavisna od empirijskog. Moralni zakon u svoj svojoj formalnosti je najpraktičniji, jer je dat čovjeku za praktičko djelanje. Vrhunac poštovanja i uvažanja je kada maksima moje radnje postaje opšti moralni zakon.¹⁰⁷

Slobodna volja

*Sloboda nije iskustveni pojam*¹⁰⁸, ali je centralni problem preispitivanja čovjekovog praktičkog djelanja. Ona kao takva je svojstvo volje, tj. u stanju je da sama sebi bude zakon. Sloboda koja je sama sebi zakon podrazumijeva kategorički imperativ. *Sloboda je idealni zahtjev koji mi kao umna bića postavljamo sami sebi i on se podudara sa zapoviješću kategoričkog imperativa.*¹⁰⁹ Kantovo gledište osnovnog grunda filozofije morala je koncentrisano u (kategoričkom) imperativu, da bi se

¹⁰⁶ Kant, Imanuel: *Kritika čistog uma*, cit. izd., 103.

¹⁰⁷ Vidi: Jodl, Fridrih: cit. izd., 17.

¹⁰⁸ Kant, Imanuel: *Zasnivanje metafizike morala*, cit. izd., 110.

¹⁰⁹ Jodl, Fridrih: cit. izd., 24.

izbjegla svaka mogućnost moralnog relativizma. Kategorički imperativ omogućava univerzalnost u postavci, jer širi važenje na kvantifikator „svi“, a njegovo moranje je bezuslovno određeno kategoričnošću. Pojam slobode u praktičkom poimanju postaje konstruktivni princip moralnog djelovanja i praktičkog uopšte. Od pojma slobode se mora krenuti u formiranju moralnih principa, tvrdi Kant, jer u slobodi kao nedostižnom u nama a priori spoznajemo moralni zakon. Sloboda omogućava da naša samosvijest postavlja zapovjednički zahtjev da postanemo slobodni (tako je moguć kategorički imperativ). *Ideja slobode nije nezamisliva, pošto bi u suprotnom bilo nemoguće da se na nju osloni, jer ono što ne posjeduje logičku mogućnost ne posjeduje ni stvarnu, čime sloboda postaje temelj zasnivanja Kantove etike.*¹¹⁰ Čovjek da bi bio ličnost mora biti slobodan, jer sloboda predstavlja glavni uslov i zahtjev morala. Kategorički imperativ je moguć, jer čovjeka ideja slobode čini članom inteligibilnog svijeta i sve njegove radnje su saodnosne autonomiji volje. *Autonomija i nominalno znači zakonodavstvo, potčinjavanje zakonu koji sami donosimo.*¹¹¹ Slobodu ne možemo naći u oblastima čistog teorijskog znanja. Sloboda je postala osnovni problem praktičke filozofije. Pojam slobode je Kant razmatrao i u filozofiji morala i politike i prava, što sveukupno čini praktičku filozofiju. Uvidamo da je kategorički imperativ praktički ideal, bez teorijske i aporijske otežanosti. Ukoliko smo kao inteligibilna bića moralno slobodni i empirička, vremenski uslovljena djela, koja odstupaju od moralnog zakona možemo objasniti do tog stepena da ih možemo dokazati kao prirodna i nužna, možemo postati svjesni razlike između empiričkog i inteligibilnog bića. Zbog svijesti o dva bića Onora O’nil tvrdi da u Kantovoj

¹¹⁰ Kindić, Zoran: cit. izd., 59.

¹¹¹ Kozomara, Mladen: *Četiri predavanja o umu*, Plato, Beograd, 2006, 144.

filozofiji uviđamo potrebu za dva svijeta. Dvoslojnost pojma nužnosti se potvrđuje pogledom na slobodu kao čovjekov angažman volje, ali i prirodu koja nije predmet čistog etičkog pogleda na moral. Analiza slobodne volje uvijek će, u nastojanjima da se uspostavi egzaktan pojam morala, kao posljedicu imati formiranje imperativa. Potpuno prevazilaženje individualne samovolje je neophodno za egzaktnost u zasnivanju moralnoga. Iako je imperativ formiran u samim subjektivnim stremljenjima, on nije subjektivna stvar u smislu sofističkog mjerila stvari i svijeta. Kant nastoji da u izgradnji nove racionalne nauke praktičkog uma prevaziđe slabosti dogmatske metafizike i da jednu takvu nauku zaštiti od izazova skepticizma. Volja je uzročnost živih bića, tvrdi Kant, a takva uzročnost mora biti umna. Volja koja je „stvar“ uma rezultira deduktivnom logiziranim tvrdnjom da je sloboda svojstvo uzročnosti koja može djelovati pomoću nje nezavisno od stranih uzroka. Ovdje se jasno naznačava smjena objektivnoga, tj. spoljnog, stranog. Umna volja je u svim djelima sama sebi zakon, što omogućava logičko oblikovanje moralnih imperativa. Uviđamo da opseg zakonitosti koji je zajednički za slobodu i prirodu podliježe kauzalitetu, iako je paradoksalno sloboda voljna datost uma koja je ozakonjena, tj. *sloboda ne može biti bezakona*.¹¹² Ukoliko se zapitamo koja je razlika zakonitosti prirode i slobode, odgovor se krije u subjektivitetu i uslovljenosti. Objektivitet prirode je heteronomija koja je, prateći Kantove metode, raznolikost uslovljenosti. Sloboda polaže pravo na autonomnost u subjektivnom porijeklu i jedinstvenu uslovljenost, dok je priroda u svojoj objektivnosti (nužnosti) uslovljena stranim uzrocima. Sloboda je savršena autonomija volje i striktno misaona stvar (apriorna), ali ne i teološka utvara. Sloboda savršenu autonomiju volje temelji na inteligibilnom porijeklu apriori, izdignuta od metafizičkih

¹¹² Jodl, Fridrih: cit. izd., 24.

aporija, oslobođena skepticizma teoloških dogmata. Aprioronost poimanja slobode je neophodna, jer iskustvo ne može pokazati savršenu slobodu i moralnost¹¹³; u natopljenosti sa čulnim gubi autonomnost i podliježe spoljašnjim uticajima. Erl je krajnje koncizno skicirao dihotomiju na koju nailazimo u Kantovoj filozofiji - stanje autonomije se ogleda u tome *da racionalno biće moralni zakon smatra zakonom koji propisuje samo sebi*¹¹⁴, dok je zakon koji mu neko drugi nameće heteronomija. Saznanje koje može počivati samo na iskustvenim podacima nije samostalno zakonski oblikovano, a posljedica toga je raznovrsnost mišljenja, koja je nužno beskonačna (heteronomija uma). Umnost maksima je potvrda autonomnosti i apriornosti zakona. *Dužnost kao autonomni praktički zakon uma kod Kanta je izražen u kategoričkom imperativu.*¹¹⁵ Praktičko djelanje je uvijek usmjereno ka čovjeku kao cilju, u kojem leži autonomija uma. Neosporne su antinomije kada raspravljamo o slobodi; uzrok je empirijska natopljenost našeg odnosa prema svijetu. Stoga se moralni zakon mora oblikovati kao racionalni i apriorni, tj. mješovite sudove o slobodi treba zamijeniti čistim. Pošto je čisti sud racionalan, *sloboda postoji samo na osnovu činjenice da je moralni zakon istinit.*¹¹⁶ Postojanost moralnog zakona je pretpostavka slobode, tj. *sloboda je ratio cognoscendi moralnog zakona*¹¹⁷, iako sloboda u realitetu nikad nije potpuno prisutna. Pojam slobode je ključan za objašnjenje autonomije volje, jer je to moć koja čini da neki događaj započne sam od sebe. Znači, sloboda je moć praktičkog koju duguje kauzalitetu,

¹¹³ Vidi: Jodl, Fridrih: cit. izd., 25.

¹¹⁴ Erl, Vilijam Džejsms: *Uvod u filozofiju*, Dereta, Beograd, 2005, 234.

¹¹⁵ Kangrga, Milan: *Etika: osnovni problem i pravci*, Golden marketing, Zagreb, 2004, 163.

¹¹⁶ Mur, Džordž Edvard: *Principi etike*, Nolit, Beograd, 1963, 109.

¹¹⁷ Ibid.

koji je kod Kanta poistovjećen sa kauzalitetom prirode.¹¹⁸ Da bi ovaj kauzalitet bio moguć moraju zakoni biti nepromjenjivi, a time je moguća i slobodna volja. U suprotnom bi bila nešto neostvarivo. Slobodna volja je volja koja podliježe moralnom zakonu, jer to znači postupati po zakonu kauzaliteta. Volja kao takva je jedino moguća kao volja umnog bića. Svako biće obdareno umom, u praktičnom pogledu, zbog umnosti podliježe moralnom zakonu, jer je um čista samodjelatnost. Čovjek ne može da se opravda okolnostima, *jer ono po čemu jeste čovjek, jesu sloboda i um.*¹¹⁹ Istinski slobodno biće je biće koje djela pod idejom slobode i ne može djelati drugačije, jer kada Kant govori o slobodi on ne misli na spoljašnje determinacije naše volje.¹²⁰ Nemoguće je opravdati se okolnostima, jer *pojam slobode ukoliko se shvati kao liberum arbitrium tada je dobro isto tako djelo slobode kao i zlo.*¹²¹ Najveći zločinac čini nedjela ne iz ideje slobode i autonomije uma, već iz nagona, jer *spekulativna upotreba uma u pogledu slobode dovodi do apsolutne nužnosti zakona radnji umnog bića.*¹²² Moralni zakon kao *factum* uma – u praktičko-moralnoj autonomnosti omogućava osamostaljenje etike kao nauke. Etika kao nauka je moguća ukoliko dobro ili zlo razmatra uvijek kao odnos prema volji i ukoliko se ona određuje umskim zakonom. Mora biti usmjerena na praktička saznanja koja su drugačija, i njih uzimati kao predmet, jer *među svim praktičkim saznanjima moralni zakoni zajedno sa svojim principima, razlikuju se od svakog*

¹¹⁸ Vidi: Kangrga, Milan: „Teorijsko i praktično u Kantovoj filozofiji“, predgovor *Kritici praktičkog uma*, cit. izd., 11.

¹¹⁹ Kindić, Zoran: cit. izd., 61.

¹²⁰ Vidi: Uleman, Jennifer: *An Introduction to Kant's Moral Philosophy*. Cambridge University Press, Cambridge, 2010, 172.

¹²¹ Jodl, Fridrih: cit. izd., 29.

¹²² Kant, Imanuel: *Zasnivanje metafizike morala*, cit. izd., 120.

*drugog saznanja.*¹²³ Volja predstavlja zakon samoj sebi, ukoliko je autonomna, što je i najviši princip moralnosti. Sprega kategoričkog imperativa i slobodne volje se ogleda u fundamentalnoj zakonitosti i principu autonomije, a upravo kategorički imperativ nalaže tu autonomiju. Sloboda može biti spontano ustanovljena, ali je neophodno uvezati je sa autonomijom, jer *sloboda zahtijeva poslušnost prema samopropisanom moralnom zakonu.*¹²⁴ Vlastitim moralnim djelanjem izražavamo učešće u opštem zakonodavstvu koje nam daje osjećanje unutrašnje veličine – dostojanstva.

Kant kao deontolog

Deontologija, kako joj samo ime kaže¹²⁵, je etički teorijski okvir koji prepoznaje dužnost kao osnovni pojam moralnog djelanja. Deontološka gledišta u etici predstavljaju normativne teorije morala, koja operišu sa mjerama zabrana, dozvola, potreba. *Pristupi koji ističu primarni ili neizvedeni karakter dužnosti ili moralne obaveze nazivaju se deontološkim.*¹²⁶ Za razliku od aretoloških teorija koje procjenjuju čovjeka kao centar moralne problematike, deontološke teorije su usmjerene na samo djelanje i usmjeravaju ga ka dužnosti. Nasuprot njima je i konsekvencijalistička teorija koja akcenat daje na posljedice samog djelanja, dok deontolozi zagovaraju poštovanje maksima dužnosti bez akcentovanja posljedica.

Kant ističe dobrotu moguću samo kao dobru volju, te se aretološki okvir dobrote, kao karakterne osobine filozofije

¹²³ Ibid., 18.

¹²⁴ Sensen, Oliver: *Kant on Moral Autonomy*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013, 133.

¹²⁵ Naziv potiče od grčke riječi *deon*, što znači obavezno, ispravno, prikladno.

¹²⁶ Erl, Vilijam Džejms: cit. izd., 230.

morala, sa deontološke tačke opravdanosti, suspenduje. Konsekvencijalistička težnja uvećavanja dobra je, takođe, nemoguća u Kantovim formulacijama dužnosti. Deontološko oblikovanje dužnosti je racionalizovano i po njegovim tvrdnjama dužnosti se ne mogu dovesti u sukob, već samo interesi i naklonosti. Racionalitet moralnog zakona ne podliježe sukobu interesa, jer se u kontekstu imperativa može govoriti samo o kontradikcijama, koje se karakterišu kao neistine ili greške. Kantovo poimanje dužnosti je usko i pretpostavlja zabranu za određeno djelanje, dok se u vrlinskim opisima ne može jasno izdiferencirati moralni od nemoralnog karaktera. Empirijsko ustrojstvo vlada karakterom, dok je moralni zakon stvar racionalne spoznaje, te ne treba zanemariti diferencijaciju saznanja, htijenja, osjećanja koji *su tri u osnovi različita stava duha prema stvarnosti*.¹²⁷ Uviđamo da je Kant svim drugim osjećanjima neopravdano porekao moralnu vrijednost. *Moralna obaveza se ne izvodi ni od Boga, ni od ljudskih autoriteta i zajednica, kao ni iz sklonosti i želja ljudskih agenasa, već iz uma*.¹²⁸

Kant u etici uspostavlja rigorizam i u odlučivanju djelanja. Kako je moralni zakon u svakom umnom biću propisan dužnošću, u deontološkoj filozofiji morala nema izuzetaka. Izvor dobrote i kod aretoloških i deontoloških teorija je isti, ali njihovo ustrojavanje prema moralnom djelanju ih raslojava na dobar karakter i na dobru volju. Ono što je u Kantovoj i aretološkoj teoriji slično jeste akcentovanje čovjeka. Aretolozi akcentuju čovjekovu vrlinu, Kant u cilju djelanja po dužnosti. Ispravnost moralnog u deontologa nije u ishodu djelanja ni u vrijednosti karaktera. Kantovo gledište na filozofiju morala nam otkriva i nemogućnost navedenih teorija da oforme

¹²⁷ Mur, Džordž Edvard: cit. izd., 111.

¹²⁸ Onora O'nil: „Kantovska etika“, u *Uvod u etiku* (pr.) Piter Singer, IK Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 2004, 256.

autonomnost postulata svojih teorija. Samo deontološko shvatanje moralnog djelanja može operisati sa pojmovima autonomije, dok se svako djelanje u konkvencijalizmu obavezuje spoljašnjim uslovima i prilikama, što vodi u relativizam. Nasuprot, aretologija za uzrocima karaktera traga u spoljašnjim objašnjenjima. Koncepti dobra i zla su propadljivi, neuniverzalni koncepti, koji nijesu nastali pod zakonom slobode, zato autonomni um jedino u racionalitetu može isporučiti univerzalni moralni zakon.

Kantova filozofija morala ima i karakteristike utilitarizma, o čemu svjedoče optužbe mnogih etičara.¹²⁹ To je motivisalo Džona Stjuarda Mila da u studiji *Utilitarizam* posveti posebnu pažnju Kantovoj filozofiji morala. Razlog ovih implikacija je u tome što njegova etika u klasičnom konsekventnom obliku iznutra razara same temelje metafizike.

R. Langton¹³⁰ ističe da su vrijednosti čovječnosti i dobre volje nezavisno univerzalne shodno našem racionalnom izboru. Dilema je da li mi vladamo moralom ili moral nama. Onora O'nil svjedoči o sporu u poimanju Kantovog pojma dužnosti kao realističnog ili metaetičkog konstruktivizma, i zagovara da je neophodna autonomija volje i uma da se konstruiše dužnost kao takva.¹³¹ Deontolozi nijesu saglasni ni oko konstruisanja moralnog zakona, jer teološki mislioci u njemu vide put koji treba ispuniti božijom promišlju. Drugi će tu prepoznati logiziranje i racionalitet. To potvrđuje da su dva osnovna problema dužnosti: metafizički karakter i kako otkrivamo dužnost. Zbog inspiracije koju Kant crpi iz prosvjetiteljstva,

¹²⁹ Mabbot, John David: *Uvod u etiku*, Nolit, Beograd, 1981, 53.

¹³⁰ Vidi: Langton, Rae: *Kantian Humility: Our Ignorance of Things in Themselves*, Clarendon Press, Oxford, 1998.

¹³¹ O'Neill, Onora: *Constructions of Reason: Explorations of Kant's Practical Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989.

Alen Vud će ga nazvati etičarem prosvjetiteljstva.¹³² Opravdano je Vudovo kvalifikovanje Kanta kao etičara prosvjetiteljstva, jer je Kant zagovarao moralni egalitarizam bez obzira na obrazovanje i stalež i pripadnost razvijenoj ili nerazvijenoj civilizaciji.

Svako empirijsko etičko poimanje morala Kant naziva praktičkom antropologijom¹³³, jer empirija ne može potvrditi osnove deontološke etike. Shodno tome Kant ističe da miješanje čistog sa empiričkim ne zaslužuje ime filozofije morala.¹³⁴ Razlika između Kantove i drugih deontoloških teorija je u objektu kategoričkog imperativa, zato što se one formiraju spolja (empirijski). Zato ističe da je empirizam gori od bilo kojeg zanesenjaštva zbog povezanosti sa sklonostima i interesima. Kangrga nas podučava da pojam interesa dolazi od *inter esse* - biti između¹³⁵, dok moralni zakon deontologa ne smije sebi dozvoliti takvu poziciju. Opravdano je tvrditi da je Kantova filozofija morala najslavniji pokušaj da se deontološka etika zasnjuje na razumu. Iako je aprioristička i formalistička, ipak je Kantova etika snažno podstakla buduća učenje o moralu. Nasuprot tome savremeno shvatanje dužnosti je usmjereno ka poistovjećivanju sa oblicima spoljašnjeg postupanja, što je u oštroj suprotnosti sa Kantovom deontologijom.

Ekskurs: Čovjek kao cilj

Ideja da se ličnost uvijek uzima kao cilj, a nikako kao sredstvo, bila je jedna od primarnih ideja Francuske revolucije,

¹³² Wood, Allen: *Kant's Ethical Thought*, Cambridge University Press, New York, 1999, 5.

¹³³ Kant, Imanuel: *Zasnivanje metafizike morala*, cit. izd., 16.

¹³⁴ Ibid., 19.

¹³⁵ Kangrga, Milan: *Etika: osnovni problem i pravci*, Golden marketing, Zagreb, 2004, 238.

koje su Kanta oduševile i koje su veoma značajne za njegovo misaono formiranje. Jedini način da se u poštovanju dužnosti i kategoričkog imperativa čovjek ostvari kao moralno biće jeste poštovanje imperativa humaniteta, koji čovjeka ne smije staviti u instrumentalizovanu ravan, tj. čovjek mora biti cilj. Ukoliko je čovjek puko sredstvo u ostvarivanju ciljeva, prestaje biti uvažen u moralnom kontekstu, tj. biva instrument nečije samovolje.

Svako samoracionalno strijepljenje umnog bića će djelanje usmjeriti ka čovjeku kao cilju, a ne kao sredstvu. Naša racionalna sposobnost je garant za poštovanje dužnosti i ideje čovjeka kao cilja. Strijepljenje ka ovom naznačenom cilju je i u racionalizaciji puta kojim se treba postići ljudskost. Kant je naznačio da je ovako ciljano ustrojstvo prema dužnosti ispunjenja čovječnosti uvijek sadržano od jednog negativnog i dva pozitivna postupka, tj. uvijek se u realizaciji čovjeka kao cilja može naići na potrebu za otklonom i negacijom, primarni otklon je upravo naznačen u čovjeku kao sredstvu. Ovaj zahtjev je ograničavajućeg karaktera, zbog represije onoga instrumentalizovanog i životinjskog ponašanja čovjeka prema sebi i drugima. Samoodržanje, uvaženje i djelanje su odnosi prema sebi i drugima u racionalnosti moralnog zahtjeva. Moralno savršeniji odnos prema naznačenom zahtjevu je onaj koji ga tretira kao obavezu da se čovjek ispuni kao cilj, a prinudno djelanje koje se ne poklapa sa subjektivnim htijenjima nije vrijedno poštovanja. Neophodno je bezrezervno postaviti čovječnost kao cilj u djelanju prema dužnosti. Ideja da se djela prema čovjeku kao cilju mora biti racionalizovani akt volje, uz uvaženje moralnog zakona. Prepoznati cilj-u-drugom kao cilj-u-sebi je odgovorno djelanje pojedinca u skladu sa unutrašnjim racionalnim pobudama moralnosti. Moje djelanje prema sebi svojestvenom cilju čovječnosti je djelanje u ideji čovjeka kao cilja, bez obzira na činove objektiviteta. Čak i procjena poštovanja, koju sprovodimo svakodnevno u odnošenju sa

ljudima, tvrdi S. Darval, mora biti racionalizovana i usmjerena prema poimanju čovjeka kao cilja djelanja.¹³⁶ Slijedeći Darvalove tvrdnje zaključujemo da je poštovanje koje se danas praktikuje u procjenama socioloških uloga i navika, drugačije od racionalizovanog poštovanja uvažanja zahtjeva čovjeka kao cilja, i to Kantovo poimanje mora biti autonomno, bez različitih kulturnih i socioloških otežanosti. Čovjek mora poštovati zbog djelanja u ostvarenju čovjeka kao cilja. Darval tvrdi da se nipošto humanost (Kantova ideja čovjeka kao cilja) ne može izgubiti radi nemoralnog djelanja. Manifestovanje nepoštovanja, neuvažanja, ne negira postojanje humanosti. Kategorički imperativ, pored ove druge formulacije o čovječnosti, za Kanta ima značaj i u formulaciji univerzalnog zakona. To teorijski omogućava da pravo, politika i sl. nađu mjesta u Kantovoj praktičkoj filozofiji. Ono što i do danas ostaje spor teoretičara jeste Kantova tvrdnja da sve naznačene formulacije proizilaze jedna iz druge, ali nenaznačena precizna dedukcija je omogućila razne aktuelne sporove. Pitanje vlasništva ideje čovjeka je neosporno autonomno u racionalizovanoj ravni, ali u objektiviziranju se naznačavaju razni propisi društvenih heteronomnih oblika. Naime, svi zahtjevi (imperativi) naznačeni u Kantovoj praktičkoj filozofiji, imaju zajednički zahtjev spram autonomnosti, čime se u apercipizmu obezbijeduje apodiktički racionalitet, što pojam savršenosti u Kantovoj etici čini čisto formalnim, a ne materijalnim.¹³⁷ Ideja autonomnosti je najistaknutija u pojmu slobode, jer se čovjek u slobodnom autonomnom djelanju mora odlučiti za postavljanje sebe (čovjeka) kao cilja djelanja.

¹³⁶ Darwall, Stephen: „Two Kinds of Respect“, u *Ethics*, 1977, br. 88, 1977, 36–49.

¹³⁷ Vidi: Jodl, Fridrih: cit. izd., 12.

Bibliografija:

- Darwall, Stephen: *TwoKinds of Respect*, u „Ethics“, br. 88, 1977.
- Erl, VilijamDžejs: *Uvod u filozofiju*, Dereta, Beograd, 2005.
- Frierson, Patrick: *Freedom and Anthropology in Kant's Moral Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
- Hogan, Desmond: NoumenalAffection, u „The PhilosophicalReview“, 118(4), 2009, 501–32.
- Jodl, Fridrih: *Istorija etike kao filozofske nauke od Kanta do danas*, IP „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1963.
- Kangrga, Milan: *Etika: osnovni problem i pravci*, Golden marketing, Zagreb, 2004.
- Kangrga, Milan: *Kantova etika*, u „Arhe“, I, 1/2004.
- Kant, Imanuel: *Kritika moći suđenja*, BIGZ, Beograd, 1975.
- Kant, Imanuel: *Kritika praktičkog uma*, Naprijed, Rijeka, 1974.
- Kant, Imanuel: *Logika*, Imperija knjiga, Kragujevac, 2010.
- Kant, Imanuel: *Pravno-politički spisi*, Politička kultura, Zagreb, 2000.
- Kant, Imanuel: *Zasnivanje metafizike morala*, BIGZ, Beograd, 1981.
- Kindić, Zoran: *Kantovo shvatanje uma*, u „Filozofija i društvo“, XXV/2004.
- Kohl, Markus: *Kant on Idealism, Freedom, and Standpoints*, u „ArchivfürGeschichte der Philosophie“, 98(1), 2016, 21–54.
- Kozomara, Mladen: *Četiri predavanja o umu*, Plato, Beograd, 2006.

- Langton, Rae: *Kantian Humility: Our Ignorance of Things in Themselves*, Clarendon Press, Oxford, 1998.
- Langton, Rae: *Objective and Unconditioned Value*, u „The Philosophical Review“, 116(2), 2007, 157–185.
- Laušević, Savo: *Filosofski pojam kritike*, Univerzitet, Nikšić, 1995.
- Mabbot, John David: *Uvod u etiku*, Nolit, Beograd, 1981.
- Mark Timmons, Sorin Baiasu (ed.): *Kant on Practical Justification: Interpretive Essays*, Oxford University Press, Oxford, 2013.
- Mur, Džordž Edvard: *Principi etike*, Nolit, Beograd, 1963.
- O'Neill, Onora: *Constructions of Reason: Explorations of Kant's Practical Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989.
- Paton, H. J.: *The Categorical Imperative: A Study in Kant's Moral Philosophy*, PENN, London, 1971.
- Paton, H. J.: *The Good Will: A Study in the Coherence Theory of Goodness*, Routledge, London, 1951.
- Pavićević, Vuko: *Osnovi etike*, Kultura, Beograd, 1967.
- Sensen, Oliver: *Kant on Moral Autonomy*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013.
- Singer, Piter (pr.): *Uvod u etiku*, IK Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 2004.
- Sullivan, Rofer: *Immanuel Kant's Moral Theory*, Cambridge University Press, 2000.
- Surprenant, Chris: *Kant and the Cultivation of Virtue*, Routledge, London, 2014.
- Timmermann, Jens: *Kant's Groundwork of the Metaphysics of Morals: A Commentary*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.

- Uleman, Jennifer: *An Introduction to Kant's Moral Philosophy*.
Cambridge University Press, Cambridge, 2010.

- Wood, Allen: *Kant's Ethical Thought*, Cambridge University Press,
New York, 1999.

- Životić, Miladin: *Aksiologija*, Naprijed, Zagreb, 1986.